

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ПОСТБІПОЛЯРНУ ДОБУ (1990-2010 РР.)

До уваги читача пропонуються розвідка на тему європейської політики Сполученого Королівства у постбіполярну добу. Внаслідок історичних обставин Велика Британія займала особливе місце у європейському співтоваристві. Британський естаблішмент відрізнявся від континентальних держав Західної Європи своїм євроскептицизмом, що призводило до протиріч при узгодженні загальноєвропейського консенсусу. Після розпаду соціалістичного табору стало зрозумілим, що обструкціоністська позиція правлячої Консервативної партії стала контрпродуктивною і британський уряд мав знайти більш конструктивний підхід до європейської політики заради посилення британського впливу в Європі.

Ключові слова: *Велика Британія, Європейський Союз, міжнародні відносини, Амстердамський договір, принцип субсидіарності.*

Ivanov D. I. British European policy at the post-bipolar age, 1990-2010.

The article presents an analysis of the European policy of the United Kingdom in the post-bipolar period. Owing to historical circumstances, Great Britain played a special role in the European Economic Community. The British establishment differed from the continental West European governmental circles in its Euroscepticism, which caused contradictions in negotiating of consensus approach on the basic issues of the European integration. However, after the collapse of the Soviet bloc, it became obvious that the obstructionist position of the ruling Conservative party was counterproductive and the British government needed to find a more constructive approach in European politics in order to increase British influence in Europe.

Keywords: *Great Britain, European Union, international relations, Treaty of Amsterdam, subsidiarity principle.*

Після відставки М. Тетчер 22 листопада 1990 р. консервативна парламентська більшість обрала прем'єр-міністром Дж. Мейджора, який продовжував урядову політику тетчеризму, але, на відміну від своєї попередниці, був готовий йти на компроміси у внутрішній та зовнішній політиці. Такий підхід давав змогу урядові досягати певних успіхів у європейській політиці, але призвів до конфлікту з євроскептиками в самій Консервативній партії. Певну проблему становила і позиція лейбористської

опозиції. На той час Лейбористська партія вже відмовилася від жорсткого лівого євроскептицизму на користь поміркованого проєвропейського курсу. Лейбористи симпатизували ідеї соціально орієнтованої ринкової економіки, яка була популярна серед очільників ЄЕС на континенті. Перегляд політичної програми призвів до посилення позицій Лейбористської партії, яка на виборах до Європарламенту 1989 р. отримала 45 місць, на 13 більше, ніж консерватори, та поступово нарощувала свою фракцію в Палаті громад завдяки проміжним окружним виборам. Як наслідок, консервативна більшість поступово зменшилася з 21 голосу після виборів 1992 р. до 1 депутата [1, р. 105].

Уряд Мейджора намагався налагодити відносини з іншими країнами Західної Європи, які охололи за часів М. Тетчер, що відіграло свою роль в успішному підписанні Маастрихтської угоди 7 лютого 1992 р. Велика Британія погодилася на створення Європейського Союзу за умови, що вона зможе за бажання відмовитися від ратифікації Соціальної хартії та вступу до монетарного союзу. Фундаментальна причина такого підходу полягала у тому, що британське бачення Європейського Союзу як широкого та гнучкого економічного блоку було повністю протилежним до франко-німецького, згідно з яким посилення політичних зв'язків через наднаціональні органи вважалося єдиним реалістичним шляхом розвитку економічної інтеграції.

Маастрихтська угода створила два нові стовпи спільної політики європейських держав – Спільну зовнішню та безпекову політику (Common Foreign and Security Policy; CFSP) та Співробітництво з питань юстиції та внутрішніх справ (Cooperation in Justice and Home Affairs; CJHA). Перший стовп був спрямований на формування спільної позиції країн ЄС з питань зовнішньої політики та питань безпеки. Другий – на співпрацю судових та правоохоронних систем держав-членів Союзу. Британський уряд у цілому підтримував ці кроки за умови, що ухвалення подальших політичних рішень буде узгоджуватися тільки на міжурядовому рівні. Намагання британського уряду захистити свою позицію супроводжувалося вимогами щодо дотримання термінологічної чіткості в текстах установчих договорів ЄС. Зокрема британський уряд наполіг, аби в Договорі про Європейський Союз (офіційна назва Маастрихтських домовленостей) не було термінів «федеральний» та «федеральна мета», а вживався термін «субсидіарний», який у цьому випадку означав схожі, однак не тотожні інституціональні рішення, а саме – передачу частки повноважень наднаціональним органам ЄС [2].

На додаток до цього слід зауважити, що існували три паралельні інтерпретації принципу субсидіарності: 1) передача частки повноважень до інституцій ЄС, 2) розмежування повноважень між державами та інституціями ЄС на користь перших, 3) передача максимуму повноважень регіональним

органам самоврядування. Уряд Мейджора підтримував другу інтерпретацію, яка захищала інтереси національного уряду.

Фракція євроскептиків в Консервативній партії була незадоволена підписанням Маастрихтського договору, вважаючи, що Мейджор віддав надто велику частку суверенітету в обмін на спільний економічний простір та відсутність митних бар'єрів. Натомість Мейджор захищав договір, вважаючи його тріумфом британської дипломатії, оскільки йому потрібна була зовнішньополітична перемога напередодні парламентських виборів. Консервативній партії вдалося втримати більшість на виборах 1992 р., однак з мінімальною перевагою, що ще більше посилило вплив євроскептиків, які могли за бажання саботувати прийняття будь-якого законопроекту. Відразу після виборів група з 70 парламентаріїв підписалася під закликом скликати дострокові дебати щодо питання виходу з угоди [3, р. 205].

Суперечності всередині партії посилювалися через економічну нестабільність фунта стерлінгів у Європейській системі регулювання валютних курсів (Exchange Rate Mechanism), яка дозволяла експортерам та імпортерам продавати свої товари, не боячись різких коливань курсу валют. Свого часу, в 1979 р. Велика Британія відмовилася від участі в цій системі. До цього питання повернулися лише наприкінці 1980-х рр. Дж. Мейджор переконав тоді М. Тетчер, що для отримання всіх переваг від спільного ринку Велика Британія має включити фунт до системи [1, р. 117], що й було зроблено 8 жовтня 1990 р. Проблема полягала в тому, що британська економіка виявилася занадто нестабільною для офіційної прив'язки курсу фунта стерлінгів до німецької марки. У підсумку, після валютної кризи 16 вересня 1992 р., відомої як «Чорна середа», яка призвела до стрімкої девальвації фунта стерлінгів, уряд був змушений вийти з європейської валютної системи. За цих обставин Мейджор розглядав можливість відставки з посади прем'єр-міністра, оскільки вважав цю кризу своєю особистою поразкою.

Низка поразок консерваторів на проміжних окружних виборах посилила тиск з боку євроскептиків у парламентській фракції, що призвело до провалу голосування за внесення поправок до Соціальної хартії (22 липня 1993 р.), однак Маастрихтський договір все ж вдалося ратифікувати 3 серпня того ж року [4]. Мейджор намагався утримати баланс між скептиками та оптимістами всередині партії. У вересні 1994 р. він виступив з промовою в Лейденському університеті в Нідерландах, у якій висловив свою прихильність до прийняття нових членів до Союзу й водночас підтвердив скептицизм стосовно поглиблення інтеграції [5]. Великій Британії зіграв на руку розпад СРСР та соціалістичного табору, адже за підсумками цих подій держави Центрально-Східної Європи одноставно висловилися за євроінтеграцію та вступ до НАТО.

На той час позиція уряду полягала в опозиції до голосування простою більшістю, ратифікації Соціальної хартії, внесення поправок до Спільної політики в галузі рибальства та розширення повноважень глави Єврокомісії. Однак для євроскептиків, які займали посади в кабінеті Мейджора, цього було недостатньо. На той час вони вже налагодили контакт зі своїми ідеологічними союзниками в Європі і вимагали від керівництва партії внесення до передвиборчого маніфесту партії 1997 р. пункту про те, що Велика Британія за жодних обставин не відмовлятиметься від фунта на користь євро. Мейджору вдалося досягти компромісу – до партійного маніфесту було внесено обіцянку провести національний референдум, у випадку якщо уряд та парламент проголосують за прийняття євро. Таке рішення дозволило уникнути потенційної відставки голови казначейства К. Кларка, який був прихильником вступу Великої Британії до монетарного союзу. Наприкінці прем'єрської каденції Мейджора відносини з європейськими країнами-членами ЄС були зіпсовані через епідемію «коров'ячого сказу», яка змусила європейські регуляторні органи припинити імпорт британської яловичини.

Попри половинчастість європейського курсу уряду Дж. Мейджора, його позиція переконливо свідчила, що тетчеристський підхід до євроінтеграції вичерпав себе. Водночас через жорстку опозицію євроскептиків всередині партії Консервативній партії не вдалося запропонувати конструктивний компроміс щодо низки спірних проблем. Вихід Великої Британії з Європейської системи регулювання валютних курсів поставив крапку в дискусії про запровадження євро та став однією з головних причин поразки Консервативної партії на загальних виборах 1997 р. Новий лейбористський уряд Т. Блера прийшов з новою політичною програмою стосовно євроінтеграції, яка була більш прагматичною, але при цьому й надалі відстоювала фундаментальні принципи британської зовнішньої політики.

Перемога Лейбористської партії стала можливою завдяки ревізії європейського компонента політичної програми, ухваленої після обрання лідером партії Н. Кіннока та продовженої за лідерства Дж. Сміта. Сам Т. Блер починав свою політичну кар'єру в Лейбористській партії як євроскептик, однак змінив свою позицію на початку 1990-х рр. Ставши партійним лідером після смерті Сміта (1994 р.), Блер на посаді лідера парламентської опозиції активно критикував європейську політику кабінету Дж. Мейджора. На вибори 1997 р. лейбористи йшли з обіцянкою ратифікувати Соціальну хартію та перезавантажити відносини з іншими країнами ЄС. Водночас Блер неодноразово наголошував на своїй опозиції до концепції федеральної Європи. У статтях, опублікованих у таблоїді The Sun, він обіцяв зберегти фунт стерлінгів як національну валюту та «вбити дракона європейської держави» [6]. Блер визнав, що за великим рахунком програми лейбористів та консерваторів за

деякими винятками були майже ідентичні – «принципова відмінність полягала в партійному менеджменті, підході та лідерстві» [1, р. 144].

Новий кабінет зосередив свою увагу на двох пріоритетах: розширенні ЄС та давно назрілій реформі Спільної сільськогосподарської політики. Стратегічний план полягав у тому, щоб за рахунок посиленої участі Великої Британії зробити її лідером у європейських справах, здатним пропонувати раціональну програму дій, яка дозволила б поєднати гнучкість британської моделі та необхідний рівень державного втручання в економіку відповідно до ідеологічної доктрини «третього шляху».

16 липня 1997 р. було офіційно оголошено про майбутній вступ в ЄС Польщі, Чехії, Угорщини, Естонії, Словенії та Кіпру. Далі в черзі були Болгарія, Румунія, Словаччина, Латвія та Литва. Кабінет Блера продовжував лінію Мейджора в цьому питанні й активно підтримував розширення ЄС заради стримування франко-німецького впливу та відкриття нових ринків для британського бізнесу. Франція займала більш скептичну позицію в цьому питанні, оскільки для її політичної еліти головним пріоритетом було посилення інтеграції всередині Союзу.

На 1997 р. планувався саміт в Амстердамі, на якому мав бути підписаний новий договір. Нова редакція установчого договору мала враховувати включення до ЄС нових держав, очікуване у 2004 р. Під час саміту Велика Британія зосередилася на відстоюванні кількох принципових питань. По-перше, уряд наголосив на тому, що в угоді має зберігатися право вето держав-членів у питаннях оподаткування, оборони, безпеки, імміграції та в разі перегляду установчих договорів. Британські дипломати також заблокували інтеграцію структур Західноєвропейського союзу в ЄС, вважаючи такий крок загрозою для ролі НАТО як головного військового альянсу держав Заходу [1, р. 149]. Велика Британія зуміла узгодити для себе право самостійно контролювати свою імміграційну політику, що було підтримано іншими учасниками саміту через острівне розташування країни, після чого в договір інкорпоровали Шенгенські домовленості. У договорі було прописано можливість участі ЄС у гуманітарних та миротворчих місіях, віднесених до компетенції Спільної оборонної політики. Досягнуті домовленості передбачали механізм посиленої інтеграційної співпраці між окремими державами ЄС, залишаючи при цьому значні обмеження для тих держав, передусім Великої Британії, які заперечували концепцію «Європи різних швидкостей».

Блер вважав Амстердамський договір [7] перемогою Великої Британії, оскільки, на його думку, уряду вдалося відстояти принципові для країни питання у сфері оборони, імміграції та зовнішньої політики. Проте консервативна опозиція розкритикувала лейбористів за надмірні поступки

Франції й Німеччині та вимагали винесення питання ратифікації договору на загальнонаціональний референдум.

Оскільки тепер Німеччина платила непропорційно великий внесок до спільного бюджету, знову постало питання про перегляд знижки для Великої Британії, адже канцлер ФРН Г. Коль жорстко вимагав перегляду формули виплат. Т. Блер тоді заявив, що британська знижка не може бути переглянута без згоди уряду та парламенту [8]. Стосовно питання реформи Спільної сільськогосподарської політики британський уряд підтримав проект Єврокомісії Agenda 2000, у якому передбачалася радикальна реструктуризація сільськогосподарських субсидій. Проти цього заперечувала Франція, яка найбільше вигравала від цих субсидій і в якій існувало потужне сільськогосподарське лобі.

Найскладнішим питанням для уряду Т. Блера стала дискусія довкола можливого переходу на євро. Більшість населення країни (61 %) бажала зберегти фунт стерлінгів. Цю позицію поділяла й більшість британських політиків і в уряді, і в опозиції. Британська економіка мала суттєві відмінності від європейської, що також ускладнювало гіпотетичний вступ до монетарного союзу. Уряд мав враховувати позицію британських ЗМІ, зокрема й власника таблоїду The Sun Р. Мердока, з яким Блер проводив таємні зустрічі [9, р. 12].

У самому уряді також не існувало згоди стосовно того, як правильно підійти до цього питання. Т. Блер, Г. Браун та Р. Кук мали різні погляди щодо розв'язання цієї проблеми, що заважало виробити чітку позицію. Парадокс полягав у тому, що для досягнення лідерства Великої Британії в ЄС їй були потрібні економічні важелі впливу. Це вимагало посиленої економічної інтеграції та вступу до Єврозони, до чого британський істеблішмент був вочевидь не готовий. Відтак спроба впровадження євро могла поховати електоральні перспективи політичної сили, яка б наважилась на настільки непопулярний крок. У підсумку Велика Британія не увійшла до Єврозони й не повернулася до Європейської системи регулювання валютних курсів.

Останні чотири роки прем'єрства європейський вектор кабінету Блера був зосереджений на прийнятті Європейської конституції, яка мала б уніфікувати попередні домовленості та стати Основним законом Європейського Союзу. Опозиція вимагала від Блера проведення референдуму, який, у разі поразки, становив би загрозу для електоральних перспектив Лейбористської партії, яка й без того зазнала значних репутаційних збитків після Другої іракської війни [10].

Прем'єрська каденція Блера, який достроково пішов з посади, відзначилася і значними успіхами в його європейській політиці, і помітними невдачами. Розширення ЄС у 2004 р. символізувало значний успіх як для Великої Британії, так і для інших «старих» членів ЄС. Соціал-ліберальні підходи уряду Блера знайшли підтримку серед інших членів ЄС та сприяли

економічним реформам, спрямованим на адаптацію Європи до глобалізованого світу та стрімких технологічних змін. Боротьба зі зміною клімату, підкріплена стратегічною програмою зі стимулювання розвитку відновлювальних джерел енергії, дозволила країнам ЄС стати одним зі світових лідерів у сфері захисту навколишнього середовища та транзиту до поствуглецевої економіки.

При цьому новим лейбористам так і не вдалося зробити Велику Британію третім лідером ЄС на рівні з Францією та Німеччиною. З позицій сьогодення можна стверджувати, що це було неможливим, оскільки вимагало від країни поступок на кшталт вступу до Євросони, які вважали неприйнятними більшість населення та політичних сил країни. Участь у Другій іракській війні остаточно поховала ці сподівання, оскільки уряд дискредитував себе участю у військовій інтервенції, яка не користувалася підтримкою в суспільстві.

Г. Браун, який обійняв посаду прем'єр-міністра після відставки Т. Блера (2007 р.), продовжував політику «нового лейборизму», однак економічна криза 2008–2009 рр. посилила націоналістичні настрої, що автоматично посилило і євроскептицизм, який тлів протягом усього десятиліття й підживлювався терористичною загрозою. Ще до початку фінансово-економічної кризи Браун опинився під вогнем критики за те, що без проведення референдуму ратифікував Лісабонський договір [11].

Першим провісником змін у настроях британського суспільства стали результати виборів до Європарламенту 2009 р., на яких Лейбористська партія посіла лише третє місце, поступившись не тільки Консервативній партії, а й праворадикальній Партії незалежності Сполученого Королівства. Наступного року Лейбористська партія прогнала парламентські вибори і до влади повернулася Консервативна партія на чолі з Д. Кемероном, якому, як показали подальші події, не вдалося утримати під контролем націоналістичні настрої.

Політика Д. Кемерона, який намагався виторгнувати особливі умови членства Сполученого Королівства у ЄС, завершилася проведенням референдуму 2016 р., на якому виборці з відносно невеликою перевагою голосів підтримали вихід країни з ЄС. Як виявилось пізніше, у британському політикумі більшість виявилася не готова до Брекзиту, оскільки у позитивному результаті референдуму не були впевнені навіть головні прибічники Беркситу, такі як Б. Джонсон та Н. Фарадж.

Огляд європейської політики британських урядів у період 1990-2010 рр. дозволяє сформулювати наступні висновки:

- Інтеграція Сполученого Королівства в європейську спільноту була раціональним та загалом прагматичним рішенням. Участь в європейському проекті дозволила британському істеблішменту мати голос у вирішенні питань, які прямо впливали на життя британських громадян та їхню безпеку. При цьому британські політичні кола розглядали інтеграційний процес як передусім

економічний проект і прагнули здобути в ЄС особливий статус, який передбачав ряд винятків із загальних правил спільноти.

- Основні причини, які спонукали уряди Сполученого Королівства обстоювати обмежену участь країни в різних формах політичної та економічної взаємодії, полягали в міцності історичних традицій та особливостях британської економіки. В практичній площині це дістало відображення у підходах і вимогах потужної групи євроскептиків, насамперед у середовищі Консервативної партії, яка наполягала на забезпеченні вилучень і винятків по мірі поглиблення європейського інтеграційного процесу. Націоналістичний сентимент у британському суспільстві знаходив прояв у спротиві обмеженню державного суверенітету та загрозі втрати національної ідентичності, що фактично заперечувало розвиток ЄС у напрямі формування фінансово-економічного та політичного союзу.

- Спростовуючи євроскептицизм тетчеристського зразка, уряд Т. Блера спробував пом'якшити існуючі суперечності через низку некритичних поступок, які дали змогу підвищити статус Сполученого Королівства в ЄС. Однак «новим лейбористам» не вдалося вирішити фундаментальне протиріччя європейського вектора британської політики через небажання суспільства та політичних еліт йти на подальші поступки заради перспективи британського лідерства в ЄС.

- Політичне загострення проблеми статусу Сполученого Королівства в ЄС та використання інституту референдуму як засобу тиску на керівні установи Союзу та лідерів франко-німецького тандему призвели до виходу країни з ЄС за наслідками референдуму 2016 р.

Список використаних джерел і літератури:

1. Gowland D., Turner A., Wright A. Britain and European Integration Since 1945. London : Routledge, 2009. 312 p.
2. Maastricht. *HC Debates*. 18 December 1991. Vol. 201. Col. 276. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1991/dec/18/maastricht-1>
3. Stephens P. Politics and the Pound: The Conservatives' Struggle with Sterling. London : Picador, 1996. 368 p.
4. Britain ratifies Maastricht Treaty. URL: <https://www.upi.com/Archives/1993/08/09/Britain-ratifies-Maastricht-Treaty/2423335309601/>
5. Mr. Major's Speech in Leiden – 7 September 1994. URL: <http://www.johnmajorarchive.org.uk/1990-1997/mr-major-speech-in-leiden-7-september-1994-2/>

6. Marr A. Cry “God for Tony Blair, England and The Sun.” *The Independent*. URL: <https://www.independent.co.uk/incoming/cry-god-for-tony-blair-england-and-the-sun-5570832.html>
7. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, signed at Amsterdam, 2 October 1997. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11997D%2FTXT>
8. European Council (Cardiff). *HC Debates*. 17 June 1998. Vol. 314. Col. 367-85. URL: https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1998/jun/17/european-council-cardiff#S6CV0314P0_19980617_HOC_257
9. Price L. *The Spin Doctor’s Diary: Inside Number 10 with New Labour*. London: Hodder & Stoughton Books, 2006. 300 p.
10. Europe vote ‘early 2006’ – Straw. *BBC news*. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/3964211.stm
11. Treaty of Lisbon. Amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT>

УДК 94:327(5-191.2+470+571)

Цанко О.М.

КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ В КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

В статті розглядаються основні напрямки, в яких найбільш чітко прослідковуються російські зовнішньополітичні інтереси щодо країн Центральної Азії. До них, зокрема, відносяться економіко-енергетична та військово-політична сфери. Автор статті доводить, що центральноазіатські країни є зоною традиційного російського впливу та розглядаються керівництвом РФ як невід’ємна складова пострадянського «великого простору».

***Ключові слова:** Центральна Азія, «великий простір», інтеграційні об’єднання, зовнішня політика, суверенітет, екстремізм.*

Tsapko O.M. The countries of Central Asia in the context of the foreign policy interests of the Russian Federation.